

Hozman, Karel

O historii a sociální podstatě pragmatismu

In: Hozman, Karel. *Gnoseologie pragmatismu : kritický rozbor*. Vyd. 1.
Brno: Universita J.E. Purkyně, 1969, pp. 8-33

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120278>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I

O HISTORII A SOCIÁLNÍ PODSTATĚ PRAGMATISMU

1. Hlavní představitelé amerického pragmatismu

Jako zakladatel amerického pragmatistického filosofického směru bývá uváděn matematik a filosof Charles S. Peirce (1839–1914). Je však otázka, nakolik Peirce jeho zakladatelem skutečně je. Je pravda, že už v roce 1871 dospěl Peirce k myšlence pragmatismu, koncipované v počáteční, ještě nehotové podobě (též název „pragmatismus“ je teprve pozdějšího data), avšak jak rovněž vysvítá z historických fakt, zrála tato myšlenka dále v debatách filosofického kroužku nazvaného *Metafyzický klub*, který se scházel v letech 1871–1874 a do něhož náleželi spolu s Peircem Chancey Wright, Oliver Wendell Holmes, Joseph B. Warner, Nicholas St. John Green, John Fiske, Francis Ellingwood Abbot a William James. Peircův článek *How to Make Our Ideas Clear*, který vyšel v roce 1878 a který už obsahuje jasnou formulaci základního principu pragmatismu, je v jistém smyslu výsledkem debat v klubu. Peirce je nesporně hlavním autorem tohoto principu, avšak na jeho zformování se tou či onou měrou podíleli i někteří jiní členové kroužku.¹ Stručně řečeno *Metafyzický klub* s rozmluvami inspirovanými zejména idejemi britského empirismu byl scénou, na níž se zrodil americký pragmatismus.²

V Peircově učení jsou některé momenty, jimiž se liší od plně zformovaného pragmatismu Jamesova, Deweyova a jiných – je tam například více prvků objektivního idealismu (Peirce se výslovně k objektivnímu idealismu hlásí).³ Peirce též tvrdí, že scholastický realismus je pravdivý.⁴ Bylo

¹ Srov. H. K. Wells, *Pragmatismus – filosofie imperialismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1956, str. 17n. Srov. též Murray G. Murphey, *The Development of Peirce's Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1961, str. 98n.

² O *Metafyzickém klubu* viz též J. Feibleman, *An Introduction to Peirce's Philosophy*, New York and London 1946, zejména str. 17; dále: Herbert W. Schneider, *A History of American Philosophy*, Columbia University Press, New York 1946, kapitola *Empirical Radicalism*.

³ Viz C. S. Peirce, *Chance, Love and Logic*, London – New York 1923, str. 169–170; srov. tamtéž, str. 202, 237.

⁴ Hlavně to podle Feiblemana odlišuje Peircovo učení od učení jiných pragmatistů – viz J. Feibleman, cit. dílo, str. 308. Vzhledem k tomu, že jinak je pro pragmatismus charakteristické, že navazuje na nominalistickou tradici britské filosofie, jde nesporně o rozdíl markantní.

by možno uvádět též to, že u Peirce není činnost zdůrazněna tolik jako u jeho pokračovatelů (přesněji, i když je činnost vyzvedávána, není přece jen zdůrazněna tak silně apod.). Rozdíly mezi Peircem a dalšími pragmatisty jsou však spíše jen dílčí. Nejde o rozdíly v základním hledisku, nýbrž jen v jeho rozpracovanosti a aplikaci. Peirce sice odlišil později svou filosofii názvem „pragmaticismus“,⁵ aby tím projevil svůj nesouhlas s těmi, kdo z pragmatistického učení dělali více než pouhou logickou maximu. Ať však měl Peirce úmysl jakýkoliv, svým dílem nesporně připravil rozvinutí pragmatismu u dalších autorů; od nich se pak chtěl diferencovat. Ostatně Peircovo učení je spjato s pozdějším pragmatismem i takovými důležitými prvky tohoto filosofického směru, jako je například úloha pragmatistické subjektivní, neracionální víry uplatňující se v poznání a jednání.⁶ Peirce svou koncepcí o zásadní úloze této víry ovlivnil další pragmatisty. Například jeden ze základních Jamesových článků, stať *The Will to Believe*, byl nepochybně podněten v nemalé míře Peircovými názory. Sám James na jednom místě podotýká, že dostatečně v žádném spisu neobjasnil, jak velice významně jej Peirce ovlivnil. Závažné podněty pro další formování pragmatistických hledisek jsou obsaženy v Peircových ontologických a kosmologických názorech. V neposlední řadě je to i víra v boha, jeden ze základních charakteristických rysů Peircovy filosofie,⁷ která je společným znakem Peircovy filosofie s filosofií jiných pragmatistů.

Peirce měl podstatný význam pro vznik pragmatismu, ovlivnil však svými myšlenkami i některé jiné filosofické směry, jako je neorealismus a novopozitivismus.⁸ Přispěl i k rozvoji moderní logiky.⁹

Vedle Peirce nelze ovšem zapomínat na úlohu dalších členů *Metafyzického klubu* při formování výchozích hledisek pragmatismu. Kromě Peirce byl výraznou osobností tohoto filosofického kroužku zejména také Chauncey Wright. William James jím byl ovlivněn jak pozitivně, tak i jako oponent jeho názorů.¹⁰

William James (1842–1910)¹¹ zakládá americký pragmatismus jako re-

⁵ Peirce se sám později vzdává názvu „pragmatismus“ pro svou nauku, třebaže je sám původcem tohoto názvu. James jen tento název (1898) uvedl do literatury (viz Deweyho stať *The Pragmatism of Peirce*, publikovanou ve sbírce Peircových pojednání *Chance, Love and Logic*, London – New York 1923, str. 301).

⁶ I např. Dewey při rozboru Peircových názorů připomíná Peircův výrok, že „jediný předmět zkoumání je fixace víry“ (viz J. Dewey, cit. stať, *Chance, Love and Logic* 1923, str. 305).

⁷ Feibleman přímo uvádí: „Pro Peirce znamenal pragmatismus víru v boha“, *An Introduction to Peirce's Philosophy*, New York and London 1946, str. 420.

⁸ Srov. Bernard Delfgaauw, *Die Philosophie im 20. Jahrhundert*, Freiburg im Breisgau 1966, str. 71–72.

⁹ Viz např. C. I. Lewis, *A Survey of Symbolic Logic*, New York 1960, str. 79.

¹⁰ Viz Edward H. Madden, Chauncey Wright and the Foundations of Pragmatism, University of Washington Press 1963, str. 43n. Srov. Murray G. Murphey, *The Development of Peirce's Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1961, str. 98n.

¹¹ Hlavní spisy: *The Principles of Psychology* (1890), *The Will to Believe* (1896), *The Varieties of Religious Experience* (1902), *Pragmatism – a New Name for Some Old Ways of Thinking* (1907), *A Pluralistic Universe* (1909), *The Meaning of Truth – A Sequel to „Pragmatism“* (1909); posmrtně vydané: *Essays in Radical Empiricism* (1912).

lativně ucelenou filosofickou doktrínu. Rozpracovává zejména psychologické názory pragmatismu, pragmatistické učení o „víře“ uplatňující se v poznání a jednání, pragmatistický empiricismus a teorii pravdy, pluralismus a novou náboženskou apologetiku. James nepochybně byl erudovaný fyziolog, psycholog a filosof. Stěžejní význam pro pragmatismus má Jamesovo řešení problémů psychologických, gnoseologických a ontologických. V psychologii přinesl James některé nové poznatky a některá relativně nová hlediska (například pokud jde o teoretickou problematiku vědomí). V oblasti gnoseologie zpracoval James nejsoustavněji z pragmatistů pojetí pravdy a jejich různých aspektů. V neposlední řadě se věnoval i pragmatistické ontologii, která má spolu s gnoseologií v pragmatismu závažný dosah pro jeho filosoficko-antropologickou stránku.

James dovedl pro své — ponejvíce subjektivně idealistické — názory vtipně argumentovat, využívaje své rozsáhlé erudice a propagátorského umění (sem se především řadí populární způsob výkladu ve spisu *Pragmatismus*); velmi přispěl k rozšíření pragmatistické filosofie v mnoha zemích. James byl vlivný nejen v Americe, ale i v Evropě. Další vývoj pragmatismu ovlivnil James nejvíce svou statí *The Will to Believe* a dílem *Principles of Psychology*, které podává nejen psychologické názory pragmatismu, ale je též kánonem pragmatistické gnoseologie.

James je nesporně jedním z hlavních představitelů, bylo by lze říci klasiků pragmatismu, spolu s Peircem, Deweyem a anglickým filosofem německého původu F. C. S. Schillerem.¹²

John Dewey (1859–1952) ve svých početných spisech¹³ zpracovává zejména pragmatistickou pedagogiku, logiku, gnoseologii, psychologii, politické a sociologické názory, etiku, pragmatistické názory na náboženství.

Ve srovnání s Jamesem, u něhož je patrnější iracionalistická stránka pragmatismu a který otevřeně hájí náboženskou víru, vzbuzuje Dewey svými spisy dojem, že jeho doktríny mají ráz jakéhosi pozitivistického scientismu. To se však týká povýtce jen vnější formy Deweyova projevu, nikoli podstaty jeho názorů.

Deweyovo dílo se vyznačuje velkým rozsahem a takřka encyklopedickou šíří.

Dewey byl uznávaným vůdčím filosofem a působil tak velmi dlouho. Zejména jeho pedagogické teorie dosáhly velkého vlivu v USA a byly velmi vlivné i v mnoha jiných zemích. Jeho filosofické i jiné učení náleželo nejen k oficiální ideologii ve Spojených státech, ale zároveň dávalo ideologickou výzbroj i americké sociální demokracii.

Dewey byl velmi aktivní v politickém životě, což korespondovalo s jeho demokratickým myšlením a s hlásáním demokratismu v teoretických spisech. Do této jeho činnosti spadá i jeho vystoupení na obhajobu Lva Troc-

¹² Dewey nazývá svůj pragmatismus „instrumentalismem“, Schiller „humanismem“.

¹³ Jeho hlavní spisy jsou: *The School and Society* (1899), *Ethics* — spoluautor James H. Tufts (1908), *Essays in Experimental Logic* (1916), *Democracy and Education* (1916), *Reconstruction in Philosophy* (1921), *Experience and Nature* (1925), *The Quest for Certainty* (1929), *Individualism Old and New* (1930), *A Common Faith* (1934), *Liberalism and Social Action* (1935), *Logic — The Theory of Inquiry* (1936), *Freedom and Culture* (1939), *Problems of Men* (1946).

kého,¹⁴ které považoval za obzvlášť významné a v němž se projevil buržoazní charakter Deweyova demokratismu a jeho protisovětské zaměření.

V nemarxistické filosofické literatuře bývá Dewey označován za levé křídlo pragmatistického směru.¹⁵ Takovým zařazením se má ukazovat na to, že Dewey je pokrokovější než jiní pragmatisté. Dostalo se ho Deweymu hlavně pro jeho úsilí reformovat americkou školu, odstranit z ní konzervativní prvky a modernizovat pedagogický proces. To, že Dewey vytvořil novou pragmatistickou pedagogiku, mělo však jen význam reformátorství ohraničeného rámcem daného společenského řádu.

Bývá-li Dewey u některých autorů nazýván levým křídlem v pragmatismu, bývá anglický filosof Schiller označován za křídlo pravé (James pak za střed mezi oběma).¹⁶ Přestože přirovnávání ke „křídům“ není opodstatněné, neznamená to, že neexistují určité dílčí diference ve vyhocenosti formulací pragmatismu i v politických názorech jednotlivých autorů. Zejména ve srovnání s Deweym, který používá učené dikce a specifického terminologického aparátu, čímž se stává subjektivistická stránka pragmatismu méně markantní, vyjadřuje se F. C. S. Schiller otevřeněji a vysloveně zdůrazňuje subjektivistické aspekty pragmatistické filosofie. Tím Schiller tvoří jakýsi přechod mezi americkým pragmatismem a Němcem H. Vaihingerem, který ve svém fikcionalismu (někdy počítaném za odrůdu pragmatismu)¹⁷ podává ve zvlášť vyhocené formě některé koncepce shodné s pragmatismem. V podobném stylu píší i italští autoři Papini a Prezzolini, kteří bývají přiřazováni k pragmatistickému proudu.

F. C. S. Schiller (1864–1937)¹⁸ pracoval hlavně o pragmatistické logice, gnoseologii, etice, o sociálně politických názorech na náboženství. Schiller byl dosti vlivný, ale ve srovnání s Jamesem a Deweym měl ve formování pragmatismu přece jen úlohu druhotnou.

Z amerických pragmatistů jsou kromě jmenovaných nejznámější G. H. Mead, C. W. Morris a S. Hook.

G. H. Mead (1863–1931)¹⁹ pracoval ponejvíce na pragmatistické ontologii, sociologii a sociální psychologii. C. W. Morris (nar. 1901) zastává vedle názorů konformních s jinými pragmatisty i tzv. semiotiku,²⁰ která je jakousi syntézou pragmatistické filosofie a behaviorismu na jedné straně a sémantické filosofie na straně druhé. Morris se zabývá hlavně gnoseo-

¹⁴ O tom viz staf, kterou napsaly Deweyovy dcery a vydala jeho dcera Jane M. Dewey, *Biography of John Dewey*, publikovanou ve sborníku *The Philosophy of John Dewey*, ed. Paul Arthur Schilpp, Evanston and Chicago 1939, str. 44. Srov. též článek James T. Farrell, *Dewey in Mexico* ve sborníku *John Dewey: Philosopher of Science and Freedom*, ed. Sidney Hook, New York 1950, str. 351n.

¹⁵ Viz např. Karel Vorovka, *Americká filosofie*, Praha 1929, str. 227.

¹⁶ Viz tamtéž.

¹⁷ Srov. J. Lingart, *Amerikanskij pragmatizm*, Izdatel'stvo inostrannoj literatury, Moskva 1954, str. 67. Naproti tomu např. Josef Tvrďý *Vaihingera k pragmatismu nepočítá* – viz J. Tvrďý, *Teorie pravdy*, Bratislava 1929, str. 97.

¹⁸ Jeho hlavní spisy jsou: *Riddles of the Sphinx* (1891), *staf Axioms as Postulates* ve sbírce *Personal Idealism*, editor H. Sturt (1902), *Humanism* (1903), *Studies in Humanism* (1907), *Must Philosophers Disagree?* (1934).

¹⁹ Jeho hlavní práce byly vydány souhrnně pod názvem *The Philosophy of the Act* (Chicago 1938).

²⁰ Spis: *Signs, Language and Behavior* (1946).

logií, logikou a psychologií. Historik a filosof Sidney Hook (nar. 1902)²¹ je v současné době v USA velmi vlivný. Věnuje se hlavně filosofickým otázkám společnosti a dějin.

Tolik o nejdůležitějších reprezentantech pragmatistické filosofie. Výčtem hlavních jmen není pochopitelně podán detailní obraz o širokém pragmatistickém proudu, zahrnujícím početné představitele, lišící se jak tematickým zaměřením své činnosti, tak i názorovými odstíny. O některých poněkud méně známých stoupcích pragmatistického směru budeme však ještě pojednávat v kontextu problémů, které jsou předmětem této práce.

2. Vztah pragmatismu k jiným filosofiím

Sledujeme-li souvislosti pragmatismu s jinými filosofiemi, je především třeba poukázat na to, že pragmatismus je – jako vůbec americké myšlení – spjat mnoha nitěmi s historií evropské filosofie. Máme na mysli především ideové předchůdce pragmatismu. Bývají za ně pokládáni a v literatuře o pragmatismu uváděni početní a rozmanití filosofové, počínaje Protagorou (a jinými sofisty) a Sokratem až po Bacona, Pascala, Berkeleyho, Huma, Kanta, J. St. Milla, A. Baina, a pragmatisté se k nim povětšinou vysloveně hlásí. Tuto řadu filosofů, na něž pragmatisté navazují, bylo by možno vzhledem k pestrosti variant pragmatistických filosofických názorů značně rozmnožit.

Je-li F. C. S. Schiller ve svém humanismu ideovým dědicem Protagorovým, pak Dewey přihlašuje pragmatismus především k myšlenkovému odkazu Francise Bacona. Dewey se zhusta Bacona dovolává a zdůrazňuje toto myšlenkové přibuzenství (například ve své *Rekonstrukci ve filosofii*). S Baconem pojí pragmatisty empiristické hledisko, avšak charakter Baconova empirismu i jeho nové logiky je odlišný.²² Podobně se mohou pragmatisté dovolávat Baconovy zásady, že vědění je moc, avšak otázka jednání a moci ve vztahu k teorii dostává v pragmatismu značně odlišné zabarvení.

Pragmatisté se přihlašují i k Berkeleymu jako ke svému ideovému předchůdci. James píše v *Pragmatismu*, že Berkeleyova kritika hmoty je pragmatická.²³ Peirce dokonce prohlašuje Berkeleyho za původce pragmatismu.²⁴ I Humova filosofie je důležitý myšlenkový zdroj pragmatismu. Pragmatisté budují zejména na Humově učení o „víře“ uplatňující se v poznání a navazují i například na jeho pojetí „já“ (James jde ve šlé-

²¹ Hlavní spisy: *Towards the Understanding of Karl Marx* (1933), *Reason, Social Myths and Democracy* (1940), *The Hero in History* (1943), *Political Power and Personal Freedom* (1959).

²² K pragmatistickému chápání indukce viz I. M. Bocheňski, *Die zeitgenössischen Denkmethode*, München 1959, str. 124.

²³ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 59.

²⁴ „Berkeley má vcelku více práva být považován za toho, kdo uvedl pragmatismus do filosofie, než kdokoli jiný, třebaže já jsem vyhlásil pragmatismus explicitněji,“ cituje R. B. Perry. Viz R. B. Perry, *Thought and Character of William James*, Boston 1935, Vol II, str. 425.

pějích Huma ve svém chápání vědomí jako náhodného toku jednotlivých vědomých obsahů).²⁵ Na Huma navazují pragmatisté ovšem i nepřimo, prostřednictvím machistické filosofie.

Tím se dostáváme k otázce vztahu pragmatismu k pozitivismu, na kterou existují v literatuře různé odpovědi.

Podle Cornforthe je pragmatismus odrůda pozitivismu, je to zvláštní americký směr v pozitivistickém myšlení.²⁶ Poněkud odlišný názor má Leszek Kołakowski, který ve své monografii o pozitivistické filosofii v kapitole věnované pragmatistické metodě sice píše o pozitivismu u Peirce,²⁷ avšak když pojednává o pokročilejším stadiu vývoje pragmatismu, poukazuje na pragmatistickou rehabilitaci „metafyziky“.²⁸

Jestliže jedni autoři zařazují pragmatismus zcela nebo s výhradami do pozitivismu, pak jiní v příkrém kontrastu s nimi považují pragmatismus pro jeho iracionalistickou stránku za variantu „filosofie života“ (Leberis-philosophie).²⁹

Ani sami pragmatisté nemají shodný názor na poměr pragmatismu k pozitivismu. James odmítá, že by pragmatismus byl pozitivismem (James považuje názor, že pragmatismus je jen nové vydání pozitivismu, za nedorozumění),³⁰ třebaže v rozporu s tím se k představitelům širokého pozitivistického proudu hlásí jako ke svým spřízněncům (jde o Macha, Ostwalda, Pearsona, Poincaréa, Duhema)³¹. K čelnému reprezentantovi pozitivistické filosofie J. S. Millovi projevuje James velkou úctu a říká, že by mohl být vůdcem pragmatismu, kdyby byl živ. Na rozdíl od Jamese C. W. Morris začleňuje pragmatismus do pozitivistického směru.³² Uvádí, že je to pozitivismus zvláštní ražby, totiž pozitivismus biologický, a že náležitě uznává činnost.³³ Tato charakteristika pragmatismu jako biologického pozitivismu zdůrazňujícího činnost míří sice na některé příznačné rysy pragmatismu, nevystihuje však dostatečně jeho specifičnost.

Při vyčtu těchto specifických znaků pragmatismu je možno uvádět spolu se zájmem o otázky ontologie i jeho rozvinutou voluntaristickou a iracionalistickou stránku.³⁴ Lze poukázat též na to, že pro pragmatismus

²⁵ Na to naráží William Savery v článku *The Significance of Dewey's Philosophy*, sborník *The Philosophy of John Dewey*, ed. P. A. Schilpp, Evanston and Chicago 1939, str. 487.

²⁶ Viz M. Cornforth, *Na obranu filosofie proti pozitivismu a pragmatismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953, str. 170.

²⁷ Viz Leszek Kołakowski, *Filozofia pozytywistyczna (Od Hume'a do Kola Wiedeńskiego)*, Warszawa 1966, str. 167n.

²⁸ Tamtéž, str. 173n.

²⁹ Srov. stař K. Schrickel, *Über den pragmatistischen Freiheitsbegriff bei W. James, R. B. Perry, J. Dewey and S. Hook* v čas. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 1957, Nr. 2, str. 144, 145. Srov. též I. M. Bocheński, *Europäische Philosophie der Gegenwart*, München 1951.

³⁰ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York – London 1927, str. 182–184.

³¹ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 38. Podle J. Piageta je pragmatistická epistemologie pokračováním Poincarého konvencionalismu. Viz Jean Piaget, *Introduction a l'épistémologie génétique*, III, Paris 1950, str. 109.

³² Schiller píše o Poincarém, Machovi a Ostwaldovi, že jsou hlasateli více či méně úplných pragmatistických hledisek. Viz F. C. S. Schiller, *Must Philosophers Disagree?*, London 1934, str. 104.

³³ Viz C. W. Morris, *Pragmatism and the Crisis of Democracy*, Chicago 1934, str. 13.

je charakteristická i přímá a víceméně otevřená obhajoba náboženství vedle obhajoby nepřímé, a že je pro něj specifické i to, že je sám cosi jako náboženství, že přináší svému vyznavači pocit jisté pohody, pocit jistého komfortu v jeho intimním duševním soukromí.

Na rozdíl od typických stoupců pozitivistického směru reagovali pragmatisté ve své většině mnohem aktivněji na soudobé praktickopolitické problémy vládnoucí společenské třídy.

Bylo by možné zmínit se v této souvislosti též o tom, že jednou ze stránek, kterými se pragmatismus odlišuje od machismu jako varianty pozitivismu, je rozsáhlejší využití některých prvků dialektiky v přetavené podobě. Ještě v širší míře než v machismu se v pragmatismu uplatňují například zabsolutnění relativnosti poznání³⁵ jako nadsazení určitého momentu dialektiky. Dewey na základě znalostí Hegelovy filosofie, kterou blíže studoval, využívá modifikované dialektiky pro své závěry — zkomolenou dialektikou argumentuje pro čirý evolucionismus, což lze doložit například jeho výrokem, že nikoli dokonalost jako konečný cíl, nýbrž stále trvající proces zdokonalování, zrání, zjemňování je cílem v životě,³⁶ nebo tezí, že jediným cílem je růst³⁷. Výrazným případem využívání transformovaných prvků dialektiky je i Jamesova koncepce „proudu vědomí“. Proti Machovi, který zastává v psychologii snadno otřesitelné atomistické hledisko, přizpůsobuje si Jamesova „herakleitovská“ koncepce vědomí jako ustavičného toku některé prvky vzaté z dialektiky. U Jamese však vcelku jde o empirickou a ploše evolucionistickou, a nikoli dialektickou koncepci.

Vcelku lze říci, že se pragmatismus důrazem na aktivitu, rozvinutou iracionalistickou a voluntaristickou stránkou, sňahou o praktickou filosofii člověka a v neposlední řadě zaměřením na „metafyzické“ problémy odlišuje od tradičního evropského pozitivismu, na nějž navazuje a na nějž je i reakcí. Jakožto empiristická filosofie má ovšem pragmatismus významné společné rysy s pozitivismem a ze současné filosofie ovlivňuje zejména některé formy pozitivismu.³⁸

*

Při zkoumání ideových příbuzenství pragmatismu je nutno zmínit se o Nietzschevi, který koncipoval některé názory analogické pragmatismu a vytvořil noetiku, jež je podle slov Jiřiny Popelové předobrazem noetiky

³⁴ Na tyto stránky pragmatismu poukazuje J. Linhart. Viz J. Lingart, *Amerikanskij pragmatizm*, Izdatelstvo inostrannoj literatury, Moskva 1954, str. 244. Podle G. Lukáče je pragmatismus svou podstatou iracionalistický. Viz Georg Lukács, *Die Zerstörung der Vernunft, Aufbau* — Verlag, Berlin 1954, str. 19.

³⁵ Např. F. C. S. Schiller argumentuje systematicky pro naprostou relativnost poznání v knize *Must Philosophers Disagree?*, kde tomu věnuje i speciální kapitolu, nazvanou *Our Natural Relativity*.

³⁶ Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 134—135.

³⁷ Viz tamtéž, str. 140.

³⁸ Srov. R. Carnap, *Introduction to Semantics*, New York 1942; srov. též L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen — Philosophical Investigations*, Oxford 1953. O vlivu pragmatismu na soudobý pozitivismus viz B. E. Bychovskij, *Filosofija neopragmatizma*, Izdatelstvo Znanije, Moskva 1959, str. 7n.

pragmatické³⁹. Fr. Ueberweg píše přímo o pragmatismu u Nietzsche (podobně jako u G. Simmela)⁴⁰. Je možno uvést například spis *Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne* (z r. 1873), kde Nietzsche zastává názor, že intelekt překrucuje skutečnost a slouží přetvářce, která je v zájmu sebezáchovy jedinice, že pravda je iluze, které se lidé oddávají, že pravda má ryze antropomorfskou povahu a že je svým původem konvenční lež, že naše výroky o věcech mají ráz pouhých metafor atd.⁴¹ To, že v Evropě vznikaly souběžně ideje do jisté míry podobné pragmatistickým, lze dokumentovat filosofii H. Vaihingera, převádějící poznání na pouhé fikce. Vaihingerův fikcionalismus vznikl už v letech 1876–1878 (v té době vznikala *Die Philosophie des Als Ob*, vyšla však až roku 1911).⁴² K Nietzscheovi i Vaihingerovi se pragmatisté jako ke svým společníkům v podstatě hlásí.⁴³

Z filosofů, na něž pragmatisté přímo navazují, je třeba uvést Ch. Renouvierra, vůdčího činitele školy tzv. neokriticistů, rozšířené ve Francii (čerpá z něho zejména James). Lenin v *Materialismu a empiriokriticismu* charakterizuje Renouvierra jako autora sjednocujícího Humův fenomenalismus s Kantovým apriorismem a poukazuje na to, že Renouvier vřele vítá Machovu filosofii.⁴⁴

Též francouzská škola tzv. filosofie činu, jejíž představitelé jsou Le Roy, M. Blondel, H. Bergson, má spojující články s pragmatismem. Paul Simon⁴⁵ počítá Bergsona k částečným pragmatistům. Bergson podle něho pragmatismus metafyzicky zdůvodnil. Je nepochybné, že Bergson významně ovlivnil například Jamese v názorech na logiku. James tento významný vliv sám přiznává.⁴⁶

Bylo by lze najít i některé společné rysy pragmatismu s novokantovstvím (například v některých stránkách Jamesova pluralismu a v jeho úsilí o novou náboženskou apologetiku).⁴⁷

Blízko k pragmatismu má především svou gnoseologii i německý filosof a sociolog G. Simmel.

Zejména proto, že pragmatismus je i filosofii člověka, je možno srovnávat jej i s existenciální filosofii. Pragmatismus se však proti existenciální filosofii vyznačuje markantní extravertností a tím, že bere hojně

³⁹ Viz Jiřina Popelová, *Rozpad klasické filosofie (Vznik soudobého filosofického schizmatu)*, Nakladatelství Svoboda, Praha 1968, str. 267.

⁴⁰ Viz Friedrich Ueberwegs *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, IV, 12. vyd., Berlin 1923, str. 416.

⁴¹ Viz Nietzsche's Werke, *Klassiker-Ausgabe*, II. Band, A. Kröner Verlag in Leipzig, str. 4, 5, 7, 8, 10, 19.

⁴² Viz H. Vaihinger, *Die Philosophie des Als Ob*, Leipzig 1922, str. 1–11.

⁴³ Viz např. F. C. S. Schiller, *Must Philosophers Disagree?*, London 1934, str. 123–125, 127.

⁴⁴ Viz V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 14, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, str. 221–224. O Renouvierovi viz též v monografii Vladimíra Rumla, *Základní otázky filosofie logického pozitivismu*, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1962, str. 74n.

⁴⁵ Viz Paul Simon, *Der Pragmatismus in der modernen französischen Philosophie*, Paderborn 1920, str. 83n.

⁴⁶ Viz W. James, *A Pluralistic Universe*, New York 1912, str. 214n.

⁴⁷ Na některé společné rysy pragmatismu a novokantovství poukazuje i např. Fr. Krejčí. Viz *Filosofie posledních let před válkou*, Praha 1930, str. 125.

v úvahu každodenní i drobnou zkušenost člověka; je poněkud méně pojmově propracován a je propagovatelný srozumitelněji, bez složitého pojmového aparátu a výkladu „metafyzických záhad“.

V dnešní době dochází i ke snahám modernizovat pragmatismus pomocí existencialismu a obě tyto filosofie kombinovat.⁴⁸ Mluví se pak o „pragm-existencialismu“ nebo „exipragmatismu“. Na druhé straně ovlivnil Jamesův pragmatismus existenciální filosofii v jejím formování.⁴⁹

V neposlední řadě je třeba uvést, že pragmatismus má některé vnějškové rysy shodné s marxismem, přestože je jeho antipodem. Jak pragmatismus, tak i marxismus chtějí být filosofii pro praxi; jak marxismus, tak i pragmatismus spatřují základ poznání v praxi. Obě jsou filosofie procesu a změny.⁵⁰ Jde však o to, že pragmatistický pojem poznání a praxe i koncepce vzájemných vztahů mezi poznáním a praxí se diametrálně liší od interpretace marxistické (jak bude blíže ukázáno v jedné z dalších kapitol). Právě tak se liší i pojetí procesu a tvořivé změny. Jak jsme již uvedli, pragmatismus si vypůjčuje z dialektiky některé momenty a upravuje si je. Na druhé straně však projevují pragmatisté zásadní nesouhlas s marxistickou i Hegelovou dialektikou. James a Dewey Hegela na mnoha místech rázně odmítají a Dewey nesouhlasí obvykle zároveň ani s Marxem (podle Deweyova vzoru si pak počíná G. H. Mead). Proti Hegelově dialektice vystupuje rezolutně i F. C. S. Schiller.

Vcelku je pragmatistické hledisko procesu a změny určitým typem evolucionismu a je provázáno aktivně pojímaným meliorismem. Nejenom jednotlivcovo chování a jeho psychické vlastnosti jsou schopny zdokonalování, nýbrž i proces společenského vývoje může nabývat na účelnosti. Dewey vytyčuje program rozsáhlých přeměn — chce „rekonstruovat“ filosofii, logiku, etiku, výchovu, společenskou filosofii, náboženství atp.,⁵¹ aby účelněji ovlivňovaly chod společnosti. Filosofie se má stát demokratickou; jejím úkolem má být, aby vedla člověka v jeho životních bojích a pomáhala mu uspořádat si život dokonaleji.⁵² Změn k lepšímu ve společnosti je třeba dosahovat vytyčováním cílů, které mají být demokratické. Tyto demokratické cíle vyžadují, aby bylo použito demokratických metod.⁵³ „Demokratické cíle“ a „demokratické metody“ klade Dewey proti revolučnímu třídnímu boji, který zamítá. Cíle Deweyova programu jsou perfekcionista, jde jen o zdokonalení, nikoli o zásadní společenskou změnu. Projevuje se to i ve stanovisku k individualismu, v požadavku, aby individualismus, kterému pragmatismus dává filosofické ospravedlnění, byl zachován, byť v zreformované podobě — starý individua-

⁴⁸ Viz sborník *Sovremennyj ekzistencializm, Kritičeskije očerki*, Izdatel'stvo MysI, Moskva 1966, str. 462n.

⁴⁹ Viz Bernard Delfgaauw, *Philosophie im 20. Jahrhundert*, Freiburg im Breisgau 1966, str. 71.

⁵⁰ Srov. Wilmon Henry Sheldon, *America's Progressive Philosophy*, New Haven, Yale University Press 1942, str. 1.

⁵¹ To je hlavním obsahem Deweyovy knihy *Rekonstrukce ve filosofii*.

⁵² Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 26, 27.

⁵³ Viz J. Dewey, *Freedom and Culture*, New York 1939, str. 175. Srov. J. Dewey, *Liberalism and Social Action* ve výboru: *Intelligence in the Modern World — John Dewey's Philosophy*, edited and with an Introduction by Joseph Ratner, New York 1939, str. 449.

lismus má být jen vystřídán novým.⁵⁴ Jak pragmatismus, tak i marxismus se také vyznačují tím, že se zaměřují na scientistickou i filosoficko-antropologickou problematiku, řeší ji však podstatně odlišně.

Jak obsahem, tak i společenským dosahem jsou pragmatismus a marxismus ideologie zcela protichůdné.⁵⁵

Pragmatismus vznikal a vyvíjel se v boji s materialismem. Anglický a americký pragmatismus však zároveň vystupoval proti jedné ze značně rozšířených idealistických škol ve filosofii – proti anglickému a americkému novohegelovství s jeho hlavními představiteli T. H. Greenem, F. H. Bradleyem, B. Bosanquetem, Johnem a Edwardem Cairdem ve Velké Británii a J. Roycem v USA. Pragmatismus v USA s tímto směrem soupeřil o to, kdo z obou nabude vládnoucího postavení, a pragmatismus tuto soutěž vyhrál.

Hlavní příčiny vítězství lze spatřovat v tom, že anglický a americký novohegelismus neměl takový punc realističnosti, praktičnosti, spojení se životem a fundovanosti moderními vědeckými poznatky jako pragmatismus.

Je však pozoruhodné, že ostří pragmatistické polemiky proti americkým a anglickým novohegelovcům směřuje mnohdy jinam, než jak by se mohlo zdát ze slov samých pragmatistů. James klade v tomto sporu do popředí nesouhlas s náboženskou vlačností těchto svých protivníků. Ojedinele se sice v této souvislosti o nich vyjadřuje pochvalně (říká například, že tato filosofie umožňuje svým stoupencům „morální svátky“ tím, že uznává vyšší, duchovní princip), ale vcelku jejich stanovisko v těchto otázkách odmítá (vytýká jejich filosofii silnou tendenci k panteismu atp.).

Nedostatek náboženské horlivosti lze však anglickým a americkým novohegelovcům stěží vytýkat právem. Například značná část díla čelného amerického představitele tohoto směru Josiaha Royce se týká náboženských otázek a Royce je za své náboženské úsilí chválen idealistickými filozofy (Karel Vorovka píše, že „... Royce může být chloubou protestantského myšlení náboženského“).⁵⁶ Ve Velké Británii věnoval mnoho úsilí obhajobě náboženství například John Caird.⁵⁷ Nesouhlas mezi pragmatisty na straně jedné a anglickými a americkými novohegelovci na straně druhé není ve skutečnosti nijak zásadní povahy. Dokladem toho je v neposlední řadě rovněž fakt, že si Dewey vypůjčuje od Bradleyho některé pojmy a přizpůsobuje je své celkové filosofické koncepci.

3. Vztah pragmatistické filosofie k darwinismu

K dojmu, že pragmatismus mívá vnější vzhled vědecky fundované filosofie, přispělo především to, že se pragmatismus přihlašuje k darwinismu⁵⁸

⁵⁴ Viz Deweyův spis *Individualism Old and New*, New York 1930, str. 83. Srov. C. W. Morris, *Pragmatism, and the Crisis of Democracy*, Chicago 1934, str. 20.

⁵⁵ O pragmatistické „kritice“ marxismu pojednáme v jedné z dalších subkapitol.

⁵⁶ Viz Karel Vorovka, *Americká filosofie*, Praha 1929, str. 136.

⁵⁷ Viz např. John Caird, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, Glasgow 1920.

⁵⁸ Např. Dewey se hlásí k Darwinovi v stati *The Influence of Darwin on Philosophy* (1910). Srov. též Hookovu stať *Naturalism and Democracy* ve sborníku *Naturalism and the Human Spirit*, ed. by Y. H. Krikorian, New York 1946, str. 59. Též Ph. P. Wiener se snaží vylicít pragmatismus jako fundovaný darwinismem ve spise *Evolution and the Founders of Modern Pragmatism*, Cambridge 1949.

jako ke svému přírodovědnému podkladu, že se dotýká darwinovských problémů (jako je pojem evoluce, vztah organismu a prostředí, přizpůsobování organismu apod.) a používá hojně darwinovské terminologie. Zejména některé spisy Deweyho celkovou podobou vzbuzují dojem, že pragmatistická filosofie je v podstatě vyvození filosofických závěrů z Darwinova učení, jejich rozvedení a usoustavnění. „Naturalismus“ (Dewey nazývá své pojetí skutečnosti naturalismem) a darwinovské ražení mohou vést k domněnce, že pragmatismus je nejen založen na moderních přírodovědeckých poznatcích, ale též že je jistým druhem materialismu, resp. že je v podstatě materialistický. I Cornforth ve své knize *Na obranu filosofie proti pozitivismu a pragmatismu* místy hodnotí Deweyův „naturalismus“ tak, že jeho kritika může zanechat v čtenáři dojem, že tento naturalismus je alespoň čímsi blízkým materialismu. (Později v předmluvě k českému vydání svého spisu o pozitivismu a pragmatismu se však Cornforth od podobného hodnocení distancuje.⁵⁹) Jiný anglický filosof John Lewis pokládá Deweyův „naturalismus“ za cosi materialistického a pokrokového.⁶⁰

Vedle hodnocení darwinovského aspektu pragmatismu jako vědeckého a dokonce materialistického elementu najdeme však i jiná hlediska. J. H. Randall, jeden ze stoupců pragmatistické filosofie, píše, dovolávaje se souhlasného mínění H. W. Schneidera, že Dewey zaměřoval „evoluční myšlenku proti závěrům, které z ní plynou“.⁶¹ S tímto výrokem je v souladu názor J. Fischla, týkající se Jamese, že totiž „... jeho osobním naléhavým úsilím bylo zachránit víru před přírodní vědou“.⁶² O výstižnosti podobných úsudků o pragmatismu svědčí i Schillerův vztah k darwinismu. Schiller, jak uvádí, zastává hypotézu, že „Evoluce (Schiller používá velkého písmene — K. H.) je metoda kreace“ a že „cíle kreace mohou být do jisté míry poznávány studiem Evoluce“.⁶³ Vcelku pak lze říci, že pragmatismus přijal Darwinovu evoluční teorii, avšak ponechal stranou její materialistickou podstatu a její materialistický smysl. Z upraveného darwinismu se čerpají argumenty pro agnostické pojetí poznání (vjemy jsou podle pragmatismu pouhé znaky umožňující orientaci organismu v jeho chování, myšlení nemá odrazový, nýbrž funkcionální charakter), proti objektivitě pravdy a konečkonců pro zrelativizování vědy.

S darwinovskou orientací souvisí i pragmatistický biologismus. Člověka chápe pragmatismus jako ryze biologického tvora. Jeho jednání neurčují společenské příčiny, nýbrž instinkty. I poznání člověka je podle pragmatismu ve svých výsledcích determinováno konečkonců biologickými faktory. Myšlení nemá společenský charakter (slouží přežití jedince), ale nejen to, chaos čisté zkušenosti (tj. v pragmatistickém pojetí takových zá-

⁵⁹ Viz M. Cornforth, *Na obranu filosofie proti pozitivismu a pragmatismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953, str. 6.

⁶⁰ Viz článek John Lewis, *Communication, The Marxist Quarterly*, Vol. 2, No 2, 1955, str. 124.

⁶¹ Viz článek John Hermann Randall Jr, *The Future of John Dewey's Philosophy*, *The Journal of Philosophy*, Vol LVI, No 26, December 17, 1959, str. 1007.

⁶² Viz J. Fischl, *Materialismus und Positivismus der Gegenwart*, Graz — Wien — Altötting 1953, str. 340.

⁶³ Viz F. C. S. Schiller, *Must Philosophers Disagree?*, London 1934, str. 260.

žitků, v nichž není rozlišen subjekt a objekt) je řízen v určitém směru pozorností a zájmem — a pozornost a zájem se zakládají na instinktech. Přijímání Darwinových myšlenek vede nejen k redukcionistickému pojetí společnosti a člověka, ale má i podporovat skrytě subjektivně idealistickou koncepci čisté zkušenosti. Biologizování je též oporou pragmatistických sociálně politických názorů (James píše, že „instinkt vlastnictví je základní v povaze člověka...“⁶⁴) a argumentačním prostředkem ve prospěch náboženské víry (James požaduje, abychom na náboženství pohlíželi z biologického hlediska a viděli v náboženském smýšlení důležitou součást naší povahy⁶⁵). Biologizování je také jedním ze základních znaků pragmatistických pedagogických teorií (Dewey pokládá za zdroj výchovy dítěte instinkty) atd.

Vcelku není pragmatismus přijetím pozitivních stránek darwinismu, nýbrž ponejvíce znamená jeho revizi v duchu idealismu.

4. Pragmatismus a náboženství

Kladné stanovisko k náboženství nacházíme u nejrůznějších představitelů pragmatismu. Je jím poznamenána činnost *Metafyzického klubu*, sám zrod pragmatismu i jeho pozdější vývoj. Nejvíce pro obhajobu náboženské víry udělal nepochybně James. Zachránit náboženskou víru před novými úspěchy materialistické přírodovědy se stalo jeho životním krédem.⁶⁶ James učinil mnoho v obhajování náboženské víry tím, že výslovně použil základního principu pragmatismu, tj. měření pravdy prospěšností, výhodou k ospravedlňování víry v boha a že rozpracoval iracionalistickou stránku pragmatismu. Nejvíce v náboženské apologetice vykonal svým spisem *The Varieties of Religious Experience*, kde podává další zpracovanou a mnohotvárnou argumentaci ve prospěch náboženství, jejímž centrem je pojem „náboženské zkušenosti“; za takovou zkušenost je vydáváno „zření“ boha a podobné nenormální duševní stavy. Schiller, který sám rovněž nemálo přispěl k pragmatistické obhajobě náboženství (viz například jeho stať *Pragmatism, Humanism and Religion* v knize *Must Philosophers Disagree?*), vyjadřuje se o Jamesovu způsobu argumentace, hledajícím oporu v psychologii, tak vznešeně, že ji nazývá „revolucí v apologetice“.⁶⁷ Tato argumentace pak silně ovlivnila i jiné obránce náboženství, ať už z řad pragmatistů (např. Deweyho), nebo i nepragmatistů.

V západní nemarkistické filosofické literatuře Deweyho obvykle vydá-

⁶⁴ Viz W. James, *The Varieties of Religious Experience*, New York — London 1925, str. 315. Srov. též W. James, *Talks to Teachers on Psychology*, 1949, str. 55.

⁶⁵ Viz W. James, *The Varieties of Religious Experience*, New York — London 1925, str. 51—52.

⁶⁶ Svědčí o tom i slova, která o tomto Jamesovu základním životním postoji uvádí F. C. S. Schiller, že totiž „... Jamese, právě tak jako mnohé z jeho generace, podstatně trápilo to, že mizely duchovní hodnoty boha, svobody (míní se svoboda vůle — K. H.) a nesmrtnosti při pustošivém útoku naturalismu“. Viz F. C. S. Schiller, *Must Philosophers Disagree?*, London 1934, str. 69.

⁶⁷ Viz tamtéž, str. 315.

vají za člověka nenáboženského, orientovaného ve filosofii přírodovědecky a nikoli nábožensky. Americký pragmatisticky orientovaný publicista Jim Cork tvrdí, že v Deweyho filosofii je světský tón, ba dokonce líčí Deweyho jako nepřitele náboženské apologetiky.⁶⁸ To se však přičítá faktům. Dewey sice vystupuje proti tradičnímu, jak říká „nadpřirozenému“ náboženství, ale chce náboženství zrekonstruovat, tj. obměnit je a s tím i obnovit jeho plnou sílu. Tato „rekonstrukce“ náboženství je v popředí deweyovských plánů na „rekonstrukci“ společnosti. V Deweyově úsilí o obnovu náboženství, kterému je věnován i Deweyův spis *A common Faith*,⁶⁹ má stejně jako u Jamese důležitou úlohu „náboženská zkušenost“, třebaže Dewey konstruuje jiný pojem „náboženské zkušenosti“ než James. Je pravda, že Deweyovo pojetí náboženství má poněkud jinou formu než tradiční. Avšak, jak na to právem poukazuje Wells, Deweyovo obměněné náboženství zachovává všechny podstatné prvky náboženství tradičního.⁷⁰ Deweyovy názory na náboženství jsou také, objektivně vzato, podporou dosavadního náboženství. I Hookovi je náboženství drahé. Je oponentem myšlenky, že náboženství jednou zanikne. O názoru, že náboženství postupně vymizí, až zmizí základní nejistota pokud jde o sociální a hospodářskou existenci člověka, tvrdí, že je to jen dogma.⁷¹

Není bez zajímavosti, že pragmatismus, přes jeho náboženské zaměření, je kritizován některými teology. Cílem jejich kritiky je posilovat jiné koncepce, resp. také prosazovat jiné způsoby argumentace. Například rakouský teolog a idealistický filosof Johann Fischl v knize *Materialismus und Positivismus der Gegenwart* sice vítá, že se pragmatismus snaží podpořit náboženství, avšak nepřipouští, že by existence boha měla být dokazována pragmatistickou metodou.⁷² Novotomisticky zaměřený idealista Hans Meyer vytýká Deweymu – ovšem málo oprávněně – nedostatek zájmu o náboženskou víru.⁷³ Americký tomista Mortimer Adler hovořil za druhé světové války (r. 1940) o pragmatismu jako o demoralizujícím činiteli doby, o tom, že pragmatismus odvádí americký národ od pravdy, a tvrdil, že je třeba obávat se pragmatistických filosofů více než Hitlera;⁷⁴ využíval pak kritiky některých stránek pragmatismu ve prospěch teologie. Z teologického hlediska polemizuje s pragmatismem i Ph. Frank;⁷⁵ proti-pragmatisticky vyznívá i sborník vydaný teology – profesory katolické university v Louvainu, kritizující pragmatistické principy na základě kon-

⁶⁸ Viz sborník John Dewey: *Philosopher of Science and Freedom*, ed. by Sidney Hook, New York 1950, str. 339.

⁶⁹ John Dewey, *A Common Faith*, New Haven, Yale University Press 1934.

⁷⁰ Viz H. K. Wells, *Pragmatismus – filosofie imperialismu, Státní nakladatelství politické literatury*, Praha 1956, str. 214–216 aj.

⁷¹ Viz Hookovu stať *The Philosophical Basis of Marxian Socialism in the United States* ve sborníku *Socialism and American Life*, editors: Donald Drew Egbert and Stow Persons, Volume I, Princeton University Press 1952, str. 433.

⁷² Viz J. Fischl, *Materialismus und Positivismus der Gegenwart*, Graz–Wien–Altötting 1953, str. 347–348.

⁷³ Viz Hans Meyer, *Geschichte der abendländischen Weltanschauung*, V. Band, Würzburg 1949, str. 285.

⁷⁴ Viz Ludwig Marcuse, *Amerikanisches Philosophieren – Pragmatisten, Polytheisten, Tragiker*, Hamburg 1959, str. 143.

⁷⁵ Spis *Wahrheit – relativ oder absolut?*, Zürich 1952.

cepce „vyšší“, „božské“ pravdy.⁷⁶ Je ovšem třeba poznamenat, že odmítání pragmatismu není přes to všechno pro teology typické, že jejich anti-pragmatistické názory jsou spíše výjimečné.

*

K náboženské apologetice pragmatismu se přidružuje i to, že jeho významní představitelé byli předními členy organizace Society for Psychical Research. Tato společnost vznikla r. 1882 v Londýně a v r. 1884 byla založena její odbočka v Americe. James a Peirce patřili k několika americkým filosofům, z jejichž iniciativy se tato filiálka vytvořila. Společnost se zabývala spiritismem, „důkazy“ existence zjevení, zázraků, nadpřirozených psychických jevů, usilovala obhájit věštění atp. James právě tak jako v Anglii Schiller učinil mnoho pro propagaci Společnosti. V stati *The Will to Believe* jí James vyslovuje dík za to, že se obírá činností tohoto druhu. Schiller se například ve stati *Philosophy, Science and Psychical Research* snaží postavit působení této společnosti do co nejokázalejšího světla. Uvádí, že jejími členy byly i osobnosti, které prý představují největší zjevy v dějinách filosofie všech dob, a jmenuje mj. H. Bergsona a W. Jamese.⁷⁷ „Výzkum“ prováděný touto společností klade Schiller na roveň s vědeckým bádáním, ba nadřazuje jej nad toto bádání. Tvrdí například, že současná psychologie nedosahuje lepších výsledků než „psychical research“.⁷⁸ Nedovede však najít ani jeden fakt na důkaz a nakonec připouští, že úspěch tohoto „podnikání... není zaručen“.⁷⁹ Při omlouvání neúspěchů viní Schiller spiritisty z toho, že otázky, které dávají bytostem z jiných světů, nejsou správně voleny a že nestojí těmto bytostem za to, aby na takové otázky odpovídaly.⁸⁰ Tím více vyniká absurdnost takovéto pragmatistické argumentace.

5. K otázce šíření pragmatismu

Pragmatismus byl pěstován nejen v USA, ale i v četných jiných zemích: Anglii, Německu, Francii, Itálii, v předmnichovské ČSR, v Číně, v Japonsku. Po nejdělsí dobu působí ovšem v USA. Především v USA pronikl také do různých odvětví oborů: do pedagogiky, psychologie, právní vědy atd. Zejména v USA se velmi rozšířil v buržoazních kruzích; zasáhl však svým vlivem i široké masy obyvatelstva. Působil i na maloburžoazii, pronikl i do inteligence, pomohl oportunistickým vůdcům v dělnickém hnutí.⁸¹ Zásahu na velkém rozšíření pragmatismu v USA měla bezesporu popu-

⁷⁶ Truth and Freedom by Louis de Raeymaecker and Other Professors of the University of Louvain, Louvain 1954.

⁷⁷ Viz F. C. S. Schiller, *Must Philosophers Disagree?*, London 1934, str. 320.

⁷⁸ Viz tamtéž, str. 336.

⁷⁹ Viz tamtéž, str. 351.

⁸⁰ Viz tamtéž, str. 320.

⁸¹ Srov. H. K. Wells, *Pragmatismus – filosofie imperialismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1956, str. 235–238.

larizace v masových časopisech, ale pragmatistické nazírání proloulo nej-
různějšími oblastmi ideologického působení, jak tiskem, tak i školou, roz-
hlasem, filmem, televizí. Jak píše H. K. Wells, vliv pragmatismu zasáhl
nejrůznější členy společnosti, nevyjímaje ani dělníka.⁸²

Do jisté míry přispělo k rozšíření pragmatismu velké úsilí, které při
jeho propagaci vyvíjeli sami jeho představitelé, aspoň někteří. Máme na
mysli propagátorskou vervu Jamesovu, velkou aktivitu Deweyho při šíření
pragmatismu, která přesahovala hranice USA (konal četné zahraniční
přednáškové cesty, například i do Japonska a Číny). Hlavním předpokla-
dem rozšíření pragmatismu v USA bylo nesporně to, že pragmatismus
vyhovoval potřebám vládnoucí třídy lépe než jiné směry. Poměrně snadná
možnost šíření pragmatismu v USA byla ovšem dána i jinými vlastnostmi
pragmatismu. Připomeňme, že pragmatismus vystupuje jako filosofie,
která je spjata se životem, která se dovede dívat do očí i tvrdé skutečnosti
a která je něco zcela jiného než akademická „profesorská“ filosofie. Ze-
jména pak pragmatistická sociální kritika, která s tím souvisí (například
James poukazuje na bezvýhodnou situaci dělníka, který ztratil práci,⁸³
nebo Dewey mluví o amerických dělnících, kteří musí s hrůzou očekávat
věk 50–55 let, kdy se ocitnou na mizině⁸⁴), může vzbuzovat dojem, že jde
o filosofii nikomu nestranní a nadtřídní, nebo dokonce o filosofii člověka
z lidu atp. Deweyova kritika sociálních poměrů, která má v podstatě de-
mokratické ladění, napomohla i tomu, že se Dewey stal vůdčím ideologem
americké sociální demokracie, a tím ještě více otevřela možnosti působení
pragmatistických názorů. Nesmí nás mýlit, že americká sociální demokra-
cie má málo členů. Vzhledem k menší pokročilosti amerického dělnického
hnutí je v něm pro sociáldemokratismus nesporně úrodnější půda než
v jiných zemích. Sociáldemokratismus žije v širokém měřítku i mimo poli-
tické organizace sociálně demokratického typu; zejména je rozšířen v ame-
rických odborech.

Jestliže se pragmatismus ujímal v různých vrstvách obyvatelstva mno-
hem větší měrou než například avenariovská a machovská filosofie, přispěla
k tomu nepochybně snadná srozumitelnost základního principu a zdůraz-
nění „praktičnosti“, avšak i to, že pragmatismus má schopnost zapůsobit
na city lidí, zejména na ty, které jsou spjaty s individualismem. Na rozdíl
od Machovy a Avenariovy filosofie obhajuje pragmatismus otevřeněji ná-
boženskou víru. Tato apologie silně napomohla tomu, že se pragmatismus
rozšířil zejména v USA, kde je velká religiozita, avšak i mimo hranice
USA.

Fakt, že je pragmatismus prezentován jako neakademická filosofie, je
zdůvodňován i tím, že se pragmatismus zabývá otázkami optimismu a pe-
simismu. Schiller spatřuje přednost pragmatismu před „akademickou filo-
sofií“ v tom, že pragmatismus řeší otázky optimismu a pesimismu, a vy-
týká „akademické filosofii“, že většinou couvla před vysvětlením „podivné
dialektiky naděje do budoucnosti a obav z budoucnosti“ atp.⁸⁵ Problema-
tika pesimismu a optimismu má nikoli bezvýznamné místo už ve filosofii

⁸² Viz tamtéž, str. 235.

⁸³ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 19.

⁸⁴ Viz J. Dewey, *Individualism Old and New*, New York 1930, str. 11.

⁸⁵ Viz F. C. S. Schiller, *Must Philosophers Disagree?*, London 1934, str. 155.

C. S. Peirce. V Peircově ontologii jsou naznačeny jisté možnosti optimismu — původní chaotický svět ovládaný náhodami nabývá v procesu evoluce postupně prvků racionálního uspořádání.⁸⁶ Přesto však Peirce pokládá lidské počínání za marnost — štěstí člověka bude vždy zničeno, protože bude vystřídáno smrtí. Peircova filosofie vyznívá tak jednoznačně pesimisticky.

James se zabývá otázkami optimismu a pesimismu především v souvislosti s kritikou racionalismu. Odmítá racionalismus pro jeho přeceňování účelné stránky skutečnosti a pro jeho uhlazené vidění světa a vyzdvihuje zájem pragmatismu o jednotlivá fakta, jak příznivá, tak i nepříznivá, o utěšenou a neutěšenou stránku života atp.⁸⁷ James nesouhlasí s jednoznačným optimismem, protože je iluzorní, nehlásí se však také k pesimismu. Volí jakousi střední cestu, při čemž zjevně tenduje spíše k optimismu — člověk může měnit svět k lepšímu a důležitou úlohu v tom má víra. Jamesovo řešení otázek optimismu a pesimismu je koneckonců laděno voluntaristicky.

Schiller spojuje optimismus s „biologickou historií“⁸⁸ a píše, že „živé bytosti mohly přežít v boji o bytí jedině tehdy, jestliže cítily a věřily, že život stojí za to, aby byl žit, nebo aspoň jednaly tak, jako kdyby v to věřily“.⁸⁹ Cena života založená na pouhé víře nebo dokonce na jednání „jako kdyby“ je ovšem optimismus velmi labilní a snadno se zvrací ve svůj opak. Neudivuje proto, že Schiller je autorem krajně pesimistické a dekadentní knížky,⁹⁰ v níž je smysl lidského života přirovnáván k osudu mytologického Tantara.

Postavení člověka ve světě nevidí v růžovém světle ani J. Dewey. Nejistotu, obavy z budoucnosti, která se člověku mnohdy jeví jako osud, zahrnuje Dewey přímo do centrálního pragmatistického pojmu, do pojmu zkušenosti. Hovoří pak o „osudové“ implikaci budoucnosti v přítomném okamžiku atp.⁹¹ Na jiném místě opět rozvádí své teze o nebezpečném světě a o postavení člověka v něm. V souvislosti se svým pojetím náboženství píše o nekontrolovatelných, nezvládaných silách, jimiž je protkán osud člověka.⁹² Deweyova doktrína o nebezpečnosti světa je pokračováním Nietzscheových názorů o vratkosti postavení člověka, o tom, že se jen iluzorně domníváme opak (sedíme totiž na hřbetě tygra), názorů, jimiž byl ovlivněn i C. S. Peirce. Na druhé straně je ovšem Dewey zastáncem meliorismu, podle něhož lze svět dílčím způsobem zlepšovat.

Pokud pragmatisté optimismus uznávají, je to spíše jen optimismus umírněný.

*

⁸⁶ Viz C. S. Peirce, *Chance, Love and Logic*, London — New York 1943, str. 202. Srov. tamtéž, str. 304.

⁸⁷ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 19.

⁸⁸ Viz F. C. S. Schiller, *Must Philosophers Disagree?*, London 1934, str. 144.

⁸⁹ Viz tamtéž.

⁹⁰ *Tantalus or the Future of Man* (1924). O pesimismu u Peirce srov. *Dějiny filosofie*, redakce M. A. Dynnik, M. T. Jovčuk aj., IV, Nakladatelství politické literatury, Praha 1962, str. 337.

⁹¹ Viz J. Dewey, *Experience and Nature*, Chicago — London 1926, str. 7.

⁹² Viz J. Dewey, *A Common Faith — Intelligence in the Modern World*, John Dewey's Philosophy. Ed. J. Ratner, New York 1939, str. 1020.

K otázce neakademičnosti pragmatismu je třeba podotknout, že pragmatistické projevy nesouhlasu s akademicky pěstovanou filosofií, s „profesionální“ filosofií apod. nejsou příliš opodstatněné. Pragmatismus není antipodem takové filosofie, neboť byl vytvořen na universitách profesionálními filosofií stejně jako jiné směry současné západní filosofie, od nichž se pragmatisté distancují. Je tu ovšem jedna důležitá zvláštnost, totiž fakt, že pragmatismus byl vybudován na základě již existujícího světového názoru. Tento světový názor byl v pragmatismu technicky propracován a dostalo se mu podoby uceleného filosofického směru.⁹³ Pragmatismus je totiž v jistém smyslu staršího data, než od kdy se traduje jeho filosofický směr (což je ve shodě s názvem Jamesova spisu *Pragmatismus, nové jméno pro některé staré způsoby myšlení*). Jeho silné prvky existovaly už dříve v buržoazním smýšlení a postoji k světu. Ani potom, až přestane být pěstován jako filosofický směr na universitních katedrách, pragmatismus nezanikne, nýbrž bude existovat v jiné, neoficiální podobě dál. Předpokladem pro úplný zánik pragmatismu jakožto sociálně psychologického jevu, pro zánik pragmatistického ducha smýšlení je — jak lze soudit — zánik antagonisticky třídní společnosti a odumření jejích pozůstatků ve vědomí lidí.

Při rozboru působení pragmatismu je nutno diferencovat mezi pragmatismem jakožto filosofickým směrem a pragmatismem jakožto určitým druhem mentality. Cornforth uvádí, že pragmatismus měl své stoupence i v jiných zemích, ale nikde mimo USA nezapustil hluboké kořeny.⁹⁴ To je sice pravda, platí to ovšem o pragmatismu jakožto odborné filosofické záležitosti. Pokud jde o pragmatistický duch myšlení, je rozšířen jak v USA, tak i mimo ně. Tím se dostáváme k otázce „američnosti“ pragmatismu.

*

Pragmatismus byl pokládán a vydáván za filosofii typicky americkou, ba přímo za americkou národní filosofii, za původní americký přínos do dějin filosofie. Na doklad toho by bylo lze uvést mnoho citací. Jako jednoho z mnoha zastánců takového názoru uveďme C. W. Morrise, který píše, že „prostřednictvím pragmatismu mluví autentický hlas Ameriky“.⁹⁵ V témže duchu píše o Američanech G. Santayana; podle něho Američané „jsou všichni ve svém srdci a ve svém životě pragmatisty“.⁹⁶

Je sice pravda, že se v pragmatismu význačně odrážejí mnohé rysy typické pro americkou civilizaci: smysl pro věcnost a praktičnost, iniciativa a pracovní aktivita aj. Pragmatismus není však jen jev americký.

I když se pragmatismus rozšířil v USA více než jinde, nelze jeho američnost přeceňovat. Rozhodně nelze souhlasit s těmi, kdo pragmatismus vydávají za vševládný směr amerického myšlení. Vzhledem k tomu, že

⁹³ Srov. H. K. Wells, *Pragmatismus — filosofie imperialismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1956, str. 12.

⁹⁴ Viz M. Cornforth, *Na obranu filosofie proti pozitivismu a pragmatismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953, str. 170.

⁹⁵ Viz C. W. Morris, *Pragmatism and the Crisis of Democracy*, Chicago 1934, str. 23.

⁹⁶ Viz článek G. Santayany *Dewey's Naturalistic Metaphysics* — sborník *The Philosophy of John Dewey*, ed. by P. A. Schilpp, Evanston and Chicago 1939, str. 248.

pragmatismus filosoficky zobrazuje rysy vlastní nejen americké kultuře, i k tomu, že se nešířil výlučně jen v Americe a že souběžně vznikal i v Evropě, není podstata pragmatismu objektivně tolik americká, jak se obvykle soudí, a americkost pragmatismu je jen relativní. Někdy lze najít „amerikanství“ ve formě projevu. Máme na mysli způsob propagace pragmatismu, vyznačující se výrazně americkým obchodním duchem, jak to dělá například James v přednáškách a ve spisu *Pragmatismus*.

Pokud jde o pragmatismus u nás, bývá nejčastěji spojován se jménem Karla Čapka. Je nesporné, že Čapek ve starším období své literární činnosti pragmatismem ovlivněn byl. Vliv pragmatismu na Karla Čapka nelze však přeceňovat. Na Čapkovu tvorbu působilo mnoho rozmanitých filosofů a literátů (na bohatost těchto podnětů upozornil zejména Alexander Matuška⁹⁷). Čapek byl sice příznivcem amerického pragmatismu jako vzoru moderního myšlení, avšak v jeho světovém názoru lze pozorovat více vliv evropských filosofických názorů pragmatismu příbuzných – například názorů Vaihingerových – než vliv amerického pragmatismu samého. To vysvětluje z Linhartovy analýzy Čapkovy vztahu k pragmatismu. Ze zmíněných důvodů nemají pravdu oni západní autoři, kteří líčí Čapka jako duchovně závislého na Americe (k nim patřil například referent delegace USA na slavistickém sjezdu v r. 1958 v Moskvě). Avšak ani vliv evropských filosofických názorů blízkých pragmatismu v prvním údobí Čepkovy literární činnosti nebyl výlučný. Rovněž v našich literárněvědních publikacích nebývá Čapkův tehdejší světový názor interpretován zcela přesně: tento světový názor je charakterizován jako pragmatistický s odvoláním na Čapkovu práci *Pragmatismus čili filosofie praktického života* (1918) a na jeho některá beletristická díla (zejména na některé povídky v *Knize apokryfů*), v nichž je vliv pragmatismu jednoznačný a průhledný. U Čapka však lze vysondovat i ovlivnění myšlením Nietzscheovým, Bergsonovým, Masarykovým a jiných autorů.⁹⁸

Pragmatistické filosofické doktríny měly jistý vliv nejen na Karla Čapka, ale i na některé další spisovatele a publicisty. Z profesionálních filosofů zastával v předmnichovské republice pragmatistické stanovisko do značné míry J. L. Fischer.⁹⁹ Nejvíce k nám však pronikly názory pragmatistických filosofů prostřednictvím pedagogiky. Zejména Deweyovy pedagogické názory u nás dosáhly – především zprostředkováním pedagogického teoretika Václava Příhody – dosti velkého působení.

6. Otázky třídní podstaty pragmatismu

Rozebíráme-li otázky třídní podstaty pragmatismu, je třeba povšimnout si nejprve toho, jakou třídní mentalitu pragmatismus vyjadřuje. Jestliže

⁹⁷ Viz Alexander Matuška, *Člověk proti skaze. Pokus o Karla Čapka*, Slovenský spisovateľ 1963, str. 16n.

⁹⁸ Viz Karel Čapek, *Na břehu dnů*, Čs. spisovatel, Praha 1966, str. 230–231.

⁹⁹ Pokud jde o Fischerovy práce, je vliv pragmatismu patrný nejvíce ve spisu *Filosofie, její podstata a problémy* (1922) a zčásti např. v knize *Základy poznání* (1931). O pragmatismu u J. L. Fischera pojednává J. Popelová (*Studie o současné české filosofii*, Praha 1946, str. 28n.) a J. Linhart (*Amerikanskij pragmatizm*, Moskva 1954, str. 224n.).

Max Scheler spojuje pragmatismus s podřízenou třídou,¹⁰⁰ pak Fritz Heinemann připisuje pragmatismus výslovně třídě dělnické. Podle Heinemanna znamená pragmatismus „... životní výraz vystoupení nové vrstvy, dělníka, který klade svou ideu o homo faber na místo křesťansko-měšťanské ideje člověka jako duševní bytosti (Geistwesen)“.¹⁰¹

Proti těmto názorům převládají však názory opačné. Slavomil Strohs ve své charakteristice pragmatismu právem uvádí mj., že pragmatismus je orientován na praktickou činnost kapitalisticky myslícího a jednajícího člověka, že oslavuje a uctívá praxi podnikavého individua a později větších sociálních celků.¹⁰² Na obhajobu takového hlediska by bylo možno uvádět, že pragmatismus obrábí ve svých principech (zejména v metodě řešení problémů podle kritéria uspokojení, prospěšnosti) významné rysy životního postoje a zásad jednání typických pro měšťáka. Jak jsme již poukázali, pragmatismus filosoficky ztvárňuje existující mentalitu a praxi.

*

Zabýváme-li se otázkou třídního zařazení pragmatismu, je třeba sledovat vznik a vývoj pragmatismu v souvislosti s významnými událostmi třídního boje.

Rok 1871 je rokem Pařížské komuny, která jako první – byť ještě nedokonalá – diktatura proletariátu představuje důležitý mezník ve vývoji mezinárodního dělnického hnutí. Dala vzor dělnické třídě na celém světě. Pařížská komuna též ukázala, že se dělnická třída stává hroživou silou pro panství buržoazie. Pařížská komuna vedla buržoazii k tomu, aby reagovala i změnami ideologie. Zintenzivňuje se úsilí o apologetiku moci buržoazie, ať skrytou či otevřenou, ve filosofii vznikají nové iracionalistické směry atp. K těmto změnám v ideologii lze přiřadit i pragmatismus.

V USA nastává v sedmdesátých letech ve spojitosti s ekonomickým vývojem země – s prudkým vzestupem průmyslové výroby atd. – i vzestup dělnického hnutí. Sedmdesátá a osmdesátá léta znamenají kvalitativní zlom v americkém dělnickém hnutí – jeho vzhopení k rozmachu. Zrod nového filosofického směru v USA může být časově spojován s těmito závažnými událostmi v dělnickém hnutí, uvážíme-li, že *Metafyzický klub* se scházel v letech 1871–1874 a že koncem sedmdesátých let jsou formulovány základní principy pragmatismu (Peirce, *How to Make Our Ideas Clear*, 1878).

I Deweyova činnost je někdy vykládána podobným způsobem. H. K. Wells pokládá velkou část Deweyova díla, včetně jeho nejdůležitějších spisů, za reakci na Velkou říjnovou socialistickou revoluci.¹⁰³ Je možno konstatovat, že tato dějinná změna, nastolující moc dělnické třídy na jedné šestině světa a zasahující do dalších osudů světového kapitalismu, nemohla zůstat bez odezvy u vedoucího filosofa USA.

¹⁰⁰ Viz Max Scheler, *Die Wissensformen und die Gesellschaft*, Leipzig 1926, str. 204.

¹⁰¹ Viz Fritz Heinemann, *Neue Wege der Philosophie*, Leipzig 1929, str. 361.

¹⁰² Viz Slavomil Strohs, *Marxisticko-leninská filosofie v Československu mezi dvěma světovými válkami*, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1962, str. 20.

¹⁰³ Viz H. K. Wells, *Pragmatismus – filosofie imperialismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1956, str. 150.

I pokud jde o začátky pragmatismu, bylo by možné nacházet jednotlivé doklady bezprostředního spojení mezi pragmatismem a třídními cíli buržoazie. Oliver Wendell Holmes píše v dopise svému příteli, že pragmatismus je humbuk. („Pokládám pragmatismus za zábavný humbuk jako většinu spekulací Williama Jamese . . .“¹⁰⁴) Nechceme se dovolávat tohoto výroku proto, že bychom chtěli pragmatismus podcenit. Pragmatismus nabyl významnější úlohy, než by se dalo usuzovat z Holmesových slov. Na dokreslení Holmesova názoru na pragmatismus uvádíme též jiný jeho výrok, v němž se poukazuje na apologetický charakter pragmatismu: „Filosofie neposkytuje motivy, ale ukazuje lidem, že nejsou hlupáci, jestliže dělají to, co již chtějí dělat.“¹⁰⁵

I když souvislost mezi pragmatistickými idejemi a třídními cíli buržoazie není jen bezprostřední, je pravda, že pragmatismus vyhovoval požadavkům celkové společenské situace lépe než jiné filosofické směry. Kromě toho je možno říci, zejména o novějších představitelích Deweym a Hookovi, že ovládli umění pohotově plnit sociální objednávku doby. V tomto smyslu psal o Deweym i anglický filosof A. N. Whitehead, který se velmi uznale vyjadřuje o Deweyově dovednosti v těchto věcech. Zařazuje Deweyho „ . . . mezi ty, kdo dali filosofické myšlenky schopnost uspokojovat aktuální potřeby dne“, a dále uvádí, že Deweyho „je v plnění této funkce třeba umístit do této třídy se stoiky, s Augustinem, Tomášem Akvinským, s Francisem Baconem, s Descartesem, Lockem, s Augustem Comtem“.¹⁰⁶ Abstrahujeme-li od nadsazeného obdivu a nepřiléhavého srovnání s Baconem, Descartesem apod., má Whitehead v jistém směru pravdu. Dokladem toho jsou zejména Deweyovy knihy z třicátých let o politické a sociální tematice.

*

K otázkám třídní funkce pragmatismu náleží i problém, zda pragmatistická filosofie je filosofie imperialistická. Pokud jde o tento problém, vyskytly se i v marxistické literatuře nejasnosti a spory. Týká se to především M. Cornforthe, který v knize *Na obranu filosofie proti pozitivismu a pragmatismu* psal, že pragmatismus byl původně filosofií vzestupného kapitalismu a teprve ve své pozdější vývojové fázi se stal filosofií imperialistickou.¹⁰⁷ Cornforthe vedlo k takovému hodnocení například to, že James vystoupil proti válce, kterou USA vedly se Španělskem. A jestliže James takto protestoval proti imperialistické politice USA, nelze jeho filosofii nazývat imperialistickou. Avšak v předmluvě k českému vydání *Na obranu filosofie proti pozitivismu a pragmatismu* se Cornforth opravuje. Uvádí, že „pragmatismus vznikl a skončil jako filosofie amerického imperialismu“.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Holmes — Pollock Letters, Cambridge 1941, I, str. 138—140. Citát uvádí H. W. Schneider v knize *A History of American Philosophy*, New York 1946, str. 561.

¹⁰⁵ Oliver Wendell Holmes, *Collected Legal Papers*, New York 1920, str. 316 — citováno rovněž podle H. W. Schneidera, tamtéž, str. 563.

¹⁰⁶ Viz článek *John Dewey and his Influence* (sborník *The Philosophy of John Dewey*, ed. by P. A. Schilpp, Evanston and Chicago 1939, str. 477).

¹⁰⁷ Viz M. Cornforth, *Na obranu filosofie proti pozitivismu a pragmatismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1956, str. 217, 219—226.

¹⁰⁸ Tamtéž, str. 6; srov. též str. 7.

V diskusi, která proběhla v letech 1954–1955 v některých pokrokových amerických a anglických časopisech v souvislosti s vydáním Wellsovy knihy *Pragmatism – Philosophy of Imperialism*, zastával Cornforth (podobně jako H. K. Wells, Howard Selsam a Arnold Berman) rovněž názor, že pragmatismus je filosofií imperialismu. Jiné hledisko měli Louis Irving Horowitz a John Lewis. Diskuse se též týkala otázky, zda je pragmatismus hlavní linií americké imperialistické filosofie, zabývala se problémem subjektivního záměru určitého filosofa a objektivního působení jeho díla apod.¹⁰⁹

Kdybychom neuznali, že pragmatismus vznikl už v předimperialistickém období vývoje kapitalismu, dopouštěli bychom se ignorování fakt. Prvopočátky pragmatismu spadají do konce sedmdesátých let, kdežto imperialismus se v USA datuje teprve od samého konce devatenáctého století, kdy se v USA uskutečňuje v zesílené míře koncentrace kapitálu, bankovní kapitál splývá s průmyslovým a rychle se vytvářejí monopolistické formy kapitalistického hospodářství a kdy USA začínají provádět imperialistickou politiku. Wells klade nástup imperialismu v USA do roku 1898;¹¹⁰ je to rok, kdy byla dokončena anexe Havajských ostrovů, a rok, kdy USA vedly válku proti Španělsku. Pragmatismus pozdější vývojové fáze, pragmatismus zformovaný, spadá nepochybně až do doby imperialismu. Cornforth v souvislosti s tím právem podotýká, že první Deweyho studie o pragmatistické logice vznikají roku 1898 a James koná své přednášky o pragmatismu v letech 1906–1907.¹¹¹ Tím se ovšem ještě neodpovídá na otázku, zda nebo pokud má pragmatismus imperialistický charakter.

Při řešení našeho problému je třeba přihlédnout k některým dalším faktům týkajícím se prvotního stadia vývoje pragmatismu. Dewey totiž poukazuje na to, že Peircovy stati z roku 1878, v nichž jsou vytyčeny výchozí premisy pragmatismu, v nejbližších letech po svém zrodu se vůbec neujaly: „Články, které psal Peirce roku 1878, nedosáhly téměř žádné pozornosti filosofických kruhů, které podléhaly tenkrát panujícím vlivu novokantovského idealismu Greenova, Cairdova a školy oxfordské, kromě, kde svou svrchovanost udržela skotská škola zdravého rozumu. Roku 1898 James zahájil nové pragmatistické hnutí v proslovu nazvaném *Filosofické ponětí a praktické výsledky*...“¹¹² O nedostatečném ohlasu těchto koncepcí píše i sám Peirce. Stěžuje si těmito slovy: „Podal jsem svůj výklad v lednu 1878 a přibližně po dvacet let jsem o něm nikdy znovu neslyšel.“¹¹³ Čekací doba dvaceti let a nový nástup pragmatismu v roce 1898 svědčí o tom, že teprve pozdější období bylo příhodné k tomu, aby pragmatismus našel úrodnou půdu.

¹⁰⁹ O diskusi referuje P. Kovály v článku K hodnocení pragmatismu, *Filosofický časopis, Československá akademie věd*, roč. IV, Praha 1956, č. 4, str. 628n.

¹¹⁰ Viz H. K. Wells, *Pragmatismus – filosofie imperialismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1956, str. 43.

¹¹¹ Viz M. Cornforth, *Na obranu filosofie proti pozitivismu a pragmatismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953, str. 6.

¹¹² J. Dewey, *stať Vývoj amerického pragmatismu, Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 169.

¹¹³ *Coll. Papers of C. S. Peirce*, Vol. 5, par. 17 – uvádí J. Feibleman, *An Introduction to Peirce's Philosophy*, New York and London 1946, str. 302.

Na základě všech uvedených faktů dospíváme tudíž k závěru, že hlavní zásady pragmatismu byly koncipovány už v předimperialistickém období, že však pragmatismus plně zformovaný spadá převážně do imperialistické etapy vývoje kapitalismu. Přibereme-li v úvahu také to, že pragmatismus je svou podstatou filosofie buržoazní, lze pragmatismus v jeho rozpracované formě označit za filosofii, která je vzhledem k imperialismu eufunkční. Tuto charakteristiku je však třeba ještě doplnit. Markantním rysem pragmatismu, máme-li na mysli pragmatismus americký, jsou jeho buržoazně demokratické prvky a s tím souvisící poplatnost liberalistickému, resp. neoliberalistickému nazírání.

Americký pragmatistický filosof H. M. Kallen píše, že pragmatismus zahrnuje demokratické ideály.¹¹⁴ S tímto tvrzením se shoduje i názor C. W. Morrise, podle něhož je pragmatismus vyjádřením amerického společenského ideálu – demokracie.¹¹⁵ Často se poukazuje též na to, že pragmatisté jsou stoupenci demokratických cílů výchovy.¹¹⁶ Týká se to hlavně Deweyho, který ve svých snahách modernizovat americké školství oponoval konzervativnějším názorům. Rovněž to, že se Dewey stal ideologem americké sociální demokracie, a také fakt, že vystupoval proti německému fašismu, je dán jeho demokratismem (Dewey o sobě říká, že je liberál, nověji dokonce, že je socialista¹¹⁷). Tato stránka Deweyovy činnosti je pochopitelná, uvážíme-li, že pragmatismus byl vládnoucí filosofií v USA v době, kdy tam ještě měla významnou úlohu liberalistická ideologie.¹¹⁸ Touto okolností jsou vysvětlitelné protiimperialistické prvky v Jamesově činnosti, na něž upozorňuje H. W. Schneider (který dokonce tvrdí, že James měl k imperialismu záporný postoj).¹¹⁹

Liberalistickou stránku pragmatismu nelze ovšem přeceňovat. Při komplexním posuzování je třeba přihlížet i k tomu, že pragmatismus zahrnuje také konzervativní prvky¹²⁰ a že může sloužit i krajní reakci. Protiliberalistická stránka pragmatismu se obráží i ve výrocih Bertranda Russella. Russell, u něhož lze najít i příznivé stanovisko k pragmatismu,¹²¹ nazývá pragmatismus „filosofií síly“, jeho pojetí pravdy a jeho voluntarismus označuje jako projev „opojení mocí“.¹²²

V podobných souvislostech se uvádí, že Dewey vystoupil na podporu presidenta Theodora Roosevelta, provádějícího rezolutní imperialistickou

¹¹⁴ Viz H. M. Kallen, článek John Dewey and the Spirit of Pragmatism ve sborníku John Dewey: Philosopher of Science and Freedom, ed. by S. Hook, New York 1950, str. 46.

¹¹⁵ Viz C. W. Morris, Pragmatism and the Crisis of Democracy, Chicago 1934, str. 7, 9.

¹¹⁶ Srov. např. J. L. Childs, článek John Dewey and Education, sborník John Dewey: Philosopher of Science and Freedom, ed. by S. Hook, New York 1950, str. 163.

¹¹⁷ Viz cit. sborník, str. 349.

¹¹⁸ Srov. Charles Wright Mills, Mocenská elita, Orbis, Praha 1966, str. 392.

¹¹⁹ Viz H. W. Schneider, A History of American Philosophy, New York 1946, str. 566.

¹²⁰ Srov. Pavel Kovály, Americký personalismus – Příspěvek k rozboru krize současného buržoazního myšlení, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1962, str. 190.

¹²¹ Russell např. napsal předmluvu k Feiblemanově spisu Introduction to Peirce's Philosophy, článek do sborníku, vydaného na počest osmdesátin Deweyho: The Philosophy of John Dewey, ed. by P. A. Schilpp, Evanston and Chicago 1939.

¹²² Viz Bertrand Russell, A History of Western Philosophy, London 1947, str. 856.

politiku, že Dewey byl zaměřen protisovětsky, že obhajoval imperialistickou zahraniční politiku USA po druhé světové válce atp. Plny protisovětských invektiv jsou spisy Hookovy, Corkovy, Morrisův sociálně politický spis aj. Lze uvádět i to, že obdivovatelem Jamesova pragmatismu byl také Mussolini¹²³ a že anglický pragmatista F. C. S. Schiller zase chválil Mussoliniho a italský fašismus s jeho, jak Schiller říká, aristokratickým plánováním zlepšení rasy, že obdivoval italský fašismus, protože prý je na nejlepší cestě k vypěstování nadčlověka.¹²⁴

K řešení problému, jaká je sociální funkce pragmatismu, je tudíž třeba přistupovat diferencovaně a spolu s imperialistickou funkcí zralého pragmatismu je třeba sledovat i jeho liberalistické a konzervativní, demokratické i protidemokratické prvky.

7. Pragmatistická „kritika“ marxismu

Pragmatismus se jako vůdčí filosofie USA nemohl nestřetnout s marxismem.

Hlavním pragmatistickým „kritikem“ marxismu byl Dewey. Dewey vystupoval proti marxismu jednak na mnoha stránkách v knize *Freedom and Culture*, jednak v jednotlivých spisech: *Individualism Old and New*, *Liberalism and Social Action* aj. Dewey stejně jako například James je odpůrcem myšlenky zákonitosti vývoje přírody a společnosti. Neuznávání existence zákonů, které je provázáno odmítáním myšlenky jednotnosti přírody, je Deweymu základem pro útok proti marxismu v knize *Freedom and Culture*. Dewey tam stále opakuje, že prý monismus a determinismus marxistické filosofie je nevědecký. Dewey těmito bezpředmětnými výpady míří zejména proti učení o úloze způsobu výroby hmotných statků ve vývoji společnosti. Marxismus prý eliminuje úlohu lidského elementu a tvrdí prý, že pouze vnější ekonomické síly určují společenskou změnu. Proti marxistickému monismu, který Dewey interpretuje v duchu pravicové ideologie II. internacionály, klade Dewey pluralismus, podle něhož existuje mnoho stejně důležitých faktorů ovlivňujících společenské dění. Podle Deweyho existuje též pluralismus protichůdných společenských idejí a činností. V této souvislosti vychvaluje Dewey nekriticky americkou demokracii jako systém poskytující široké svobody a dovolující svobodnou činnost nejrůznějších stran. Proti monismu a determinismu marxistické filosofie staví Dewey i probabilitu (všechny teorie mají jen ráz pracovních hypotéz, jednat můžeme toliko na základě pravděpodobnosti, v národním hospodářství nelze plánovat apod.).

S polemikou proti monismu marxistické filosofie spojuje Dewey insinuační proti Sovětskému svazu, jimiž jeho spis *Freedom and Culture* oplývá.¹²⁵

¹²³ Viz H. K. Wells, *Pragmatismus — filosofie imperialismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1956, str. 149.

¹²⁴ Viz F. C. S. Schiller, *Must Philosophers Disagree?*, London 1934, str. 279–282.

¹²⁵ Viz zejména kapitolu *Totalitarian Economics and Democracy*, *Freedom and Culture*, New York 1939, str. 74n.

Dewey je protivníkem dialektiky a výslovně dialektiku odmítá (nečiní přitom rozdíl mezi dialektikou Hegelovou a dialektikou marxistickou, ale ztotožňuje je). Sám však ve svých spisech slova „dialektika“ namnoze používá; Dewey je také někdy, ovšem neprávem, za dialektika pokládán (o Deweym jako o dialektikovi mluví například Vorovka¹²⁶). Dewey rovněž velmi často píše o pokroku; pokrok v jednotlivých oblastech skutečnosti, který slovně uznává, redukuje na evoluční změny. Deweyova filosofie má zjevně vyvolat dojem jisté dialektičnosti.¹²⁷

Pokud jde o Deweyho kritiku marxismu, není v ní, až na vnější odění, tj. pragmatistickou terminologii (Dewey například mluví o monismu a determinismu jako o „absolutismu“) a vnější typicky pragmatistickou polemickou formu, mnoho originálního a nového. Deweyova „kritika“ je celkem konformní s oním typem polemiky, která vychází ze zkreslené interpretace marxismu a marxismus paušálně odsuzuje jako zastaralý.

Deweyův pluralismus má mnoho společného s Jamesovou filosofií, zejména s Jamesovým pluralismem a jeho kritikou Hegela. James staví své pluralistické hledisko proti Hegelově dialektice. Hegelovu dialektiku odmítá, třebaže Hegela občas, zřejmě pro jiné stránky jeho filosofie, chválí; kritizuje ji, když ji nejprve podstatně zkreslil. James zároveň vystupuje jako kritik metafyziky. Svůj pluralismus pak pokládá za překonání dialektiky, za něco dokonalejšího než je dialektika. Jamesův pluralismus je však svou podstatou metafyzický.

James klade jednostranný důraz na část, na jednotlivinu, na individuum, a celek pokládá toliko za sbírku částí.¹²⁸ Zároveň polemizuje proti monismu, popírá, že věci tvoří navzájem jednotu,¹²⁹ a jde dokonce tak daleko, že tvrdí, že existují jen části, a žádné spojení částí v celek.¹³⁰ James nedbá toho, že celek představuje jinou kvalitu než součet částí, pomíjí i to, že celek a část jsou kategorie souvztažné a že nelze hovořit o části nebo o částech, nejde-li o části celku. Pluralistického hlediska James bohatě argumentačně využívá ve prospěch ústředních argumentačních zásad pragmatismu – indeterminismu a odmítání myšlenky zákonitosti dění; zároveň z něho těží pro obhajobu koncepce vlády náhody, voluntarismu a v neposlední řadě též iracionalismu¹³¹ a k apologii náboženství (teisticky pojmávaný bůh je významnou součástí Jamesova pluralistického univerza¹³²).

James nepolemizoval proti marxismu a socialismu. Jamesova filosofie byla však podle některých autorů přesto objektivně proti marxismu a socialismu zaměřena analogicky jako filosofie Deweyova. Rozdíl mezi

¹²⁶ Viz K. Vorovka, *Americká filosofie*, Praha 1929, str. 215.

¹²⁷ Deweyova i Jamesova filosofie se někdy považuje za filosofii, která uznává zásadní důležitost procesu a změny. Viz např. W. H. Sheldon, *America's Progressive Philosophy*, New Haven 1942, str. 1.

¹²⁸ Viz W. James, *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. 41.

¹²⁹ Viz W. James, *A Pluralistic Universe*, New York 1912, str. 325.

¹³⁰ Tamtéž, str. 194.

¹³¹ K Jamesovu pojetí skutečnosti jako iracionální viz W. James, *A Pluralistic Universe*, New York 1912, str. 213.

¹³² Srov. tamtéž, závěrečná kapitola aj.

Jamesem a Deweyem formuluje H. K. Wells slovy: „James psal všeobecně proti *přízraku* socialismu; Dewey psal proti *skutečnosti*.“¹³³

Je pravda, že Jamesovi nebyly lhostejné osudy daného společenského řádu a že jeho filosofii nelze pokládat za příznivou socialismu (třebaže to v ní není explicitně vyjádřeno). Též svým objektivním dosahem může pragmatismus ideologicky sloužit proti socialistickým cílům. Když hovoří o Deweyově filosofii, W. Z. Foster poznamenává, že „obrovská cena pragmatismu pro kapitalisty je v tom, že zbavuje dělnickou třídu společenské teorie“.¹³⁴ S tímto tvrzením lze v podstatě souhlasit, neboť protiteoretický hrot v pragmatismu vskutku je, a to jak v novější, tak i ranější etapě jeho vývoje; pragmatismus může odvádět od teoretičnosti k prakticismu a pouhému improvizování.

Proti marxismu vystupuje i blízký spolupracovník Deweyho a jeho pokračovatel Sidney Hook. Ve spisu *The Hero in History* píše Hook hlavně proti historickému materialismu, a to z pozic pragmatistického indeterminismu a individualistického pojetí dějin. Insinuace proti marxismu a proti Sovětskému svazu jsou i v Hookově knize *Education for Modern Man*. V obdobném duchu vystupoval Hook i na filosofickém kongresu v Benátkách v roce 1958.¹³⁵ Podle J. K. Melvíla je Hook trockista, který se přimkl k pragmatismu.¹³⁶

Hook o sobě někdy říká, že je marxista, nebo to alespoň vnější formou, slovní proklamací chce naznačit,¹³⁷ avšak marxistické názory přitom zamítá a vcelku vystupuje otevřeně jako protivník marxismu. Ve sborníku *Socialism and American Life* je Hook charakterizován jako široce známý vedoucí oponent současného ruského režimu.¹³⁸

Na rozdíl od Hooka se americký pragmatistický publicista Jim Cork nepoměrně více přihlašuje k Marxovu učení. Cork však komolí marxismus a dospívá mp. k závěru, že „až na rozdíly v idiomech a terminologii je široká filosofická pozice Karla Marxe a Johna Deweyho v základu podobná“.¹³⁹ Marxovu filosofii, jejíž smysl Cork přeměnil v duchu pravicového socialismu, klade na roveň s Deweyho doktrínami.¹⁴⁰ Když Cork vyličil Marxovo učení jako nerevoluční, klade pak Marxe do protikladu k revo-

¹³³ H. K. Wells, *Pragmatismus – filosofie imperialismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1956, str. 151.

¹³⁴ Viz W. Z. Foster, *History of the Communist Party of the United States*, New York 1952, str. 535.

¹³⁵ O kongresu referuje článek *Filosofové celého světa sněmovali...*, *Tvorba* 1958, č. 41, str. 964–965.

¹³⁶ Viz Melvílovu předmluvu k rus. vyd. Linhartovy knihy o pragmatismu: J. Lingart, *Amerikanskij pragmatizm*, Izdatelstvo inostrannoj literatury, Moskva 1954, str. IX–X. Z týchž ideologických zdrojů jako Hook čerpá ve svých insinuacích proti SSSR též např. přívrženec pragmatismu J. H. Randall Jr. Viz J. H. Randall Jr., *The Making of Modern Mind*, 1940, str. 659–662.

¹³⁷ Viz např. Hookovu stať *The Philosophical Basis of Marxian Socialism in the United States*, sborník *Socialism and American Life*, editors: Donald Drew Egbert and Stow Persons, Volume I, Princeton University Press 1952, str. 427n.

¹³⁸ Viz cit. sborník, str. 428.

¹³⁹ Viz Corkův článek *John Dewey and Karl Marx* ve sborníku *John Dewey: Philosopher of Science and Freedom*, New York 1950, str. 334.

¹⁴⁰ Viz Bertrand Russell, *Dewey's New Logic*, stať ve sborníku *The Philosophy of John Dewey* ed. by P. A. Schilpp, Evanston and Chicago 1939, str. 143.

lučným marxistům a vystupuje proti nim. Neoprávněnost ztotožňování Deweyovy filosofické pozice s filosofickou pozicí Marxovou je tak očividná, že i jeden z propagátorů pragmatistické filosofie J. H. Randall Jr. (v článku *Dewey's Interpretation of the History of Philosophy*) výslovně říká, že Dewey není marxista.¹⁴¹ Cork je jedním z nemarxistických socialistických publicistů, jakých je v USA velké množství.¹⁴² O značném počtu nemarxistických socialistických teoretiků a o jejich aktivitě svědčí například rozsáhlý sborník *Socialism and American Life* (1952), v němž je početná řada článků takových autorů. Vzrůstá ovšem i počet marxistů, kteří je kritizují.¹⁴³ Jako na filosofa marxisticky orientovaného, který vystoupil proti tendencím amerických filosofujících socialistů vyličít dialektický materialismus jako velmi příbuzný pragmatismu, lze poukázat například na Wellsova spolupracovníka Howarda Selsama.¹⁴⁴

Dewey dal svou filosofii nejen ideologickou oporu otevřeným antimarxistům pro boj s marxismem, ale Deweyovy názory a argumentace posilovaly i revizionismus. Jako jeden příklad za mnohé lze uvést, že Dewey obhajoval teorii „americké výjimečnosti“, teorii, že marxistické učení nelze aplikovat v USA, protože tam je kapitalismus jiného druhu než jinde, je tam „americká demokracie“, nesrovnatelná s režimem v jiných kapitalistických zemích a stojící nad nimi.¹⁴⁵ Jde o teorii, kterou ze stanoviska pragmatistické filosofie obhajoval Dewey a kterou vůdčí oportunista v americkém dělnickém hnutí Earl Browder prezentoval jako údajně „marxistickou“. Tato teorie měla centrální úlohu v Browderových názorech, uplatňovaných v krajně oportunistické praxi.¹⁴⁶

¹⁴¹ Viz sborník *The Philosophy of John Dewey*, ed. by P. A. Schilpp, Evanston and Chicago 1939, str. 89.

¹⁴² Viz Ján Bodnár, *O súčasnej filozofii v USA*, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1956, str. 183.

¹⁴³ Viz o tom tamtéž, str. 197n.

¹⁴⁴ Viz tamtéž, str. 203–204.

¹⁴⁵ Viz např. J. Dewey, *Individualism Old and New*, New York 1930, str. 103.

¹⁴⁶ Srov. Ján Bodnár, *O súčasnej filozofii v USA*, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1956, str. 188n. Srov. též Sidney Finkelstein, *Existentialism and Alienation in American Literature*, New York 1965, str. 111.